PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LXV
2014

WARSZAWA 2014 VARSOVIE

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

TOM LXV

Redaguje zespół / Editorial staff:
dr **Jacek Andrzejowski** (sekretarz redakcji / managing editor), dr **Wojciech Brzeziński** (redaktor naczelny / editor in chief),
mgr **Grażyna Orlińska**, mgr **Radosław Prochowicz**, mgr **Barbara Sałacińska**,
mgr **Andrzej Jacek Tomaszewski**, mgr **Katarzyna Watemborska-Rakowska**

Rada Naukowa / Scientific Advisory Board:
Przewodniczący / Chairman – prof. dr hab. **Wojciech Nowakowski** (Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego)
prof. dr **Audronė Bliujienė** (Klaipėdos universitetas), prof. dr hab. **Claus von Carnap-Bornheim** (Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen, Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie, Schleswig),
prof. dr hab. **Zbigniew Kobyliński** (Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego),
prof. dr hab. **Jerzy Maik** (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk),
prof. dr hab. **Dieter Quast** (Forschungsinstitut für Archäologie, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz),
prof. dr hab. **Paweł Valde-Nowak** (Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego)

Recenzenci tomu / Peer-reviewed by:
prof. dr hab. **Aleksander Bursche**, prof. dr hab. **Andrzej Kokowski**, dr hab. prof. UMCS **Jerzy Libera**,
prof. dr hab. **Magdalena Mączyńska**, prof. dr hab. **Wojciech Nowakowski**

Tłumaczenia / Translations:
Anna Kinecka
Jacek Andrzejowski, Aleksandra Rowińska

Korekta / Proof-reading
Autorzy
Katarzyna Watemborska-Rakowska

Skład i łamanie / Layout:
JRJ

Rycina na okładce: gliniana kostka z Czerska. Rys. Lidia Kobylińska
Cover picture: cubical clay artefact from Czersk. Drawing Lidia Kobylińska

Tom wydano przy wsparciu Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2014

© Autorzy, 2014

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją
finansowaną ze środków
Samorządu Województwa Mazowieckiego

Mazowsze.
serce Polski

Pełen spis zawartości „Wiadomości Archeologicznych": http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/

List of contens of "Wiadomości Archeologiczne": http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/

Adres redakcji / Editorial office:
Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95;
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

Tom (Vol.) LXV

SPIS TREŚCI

Contents

ROZPRAWY

Jan Schuster, Dobór i układ darów w inhumacyjnych grobach książęcych z pierwszej połowy I tysiąclecia po Chr. w północnej i środkowej Europie 5
Arrangement and Distribution of Grave Offerings in Princely Inhumation Graves from the First Half of the First Millennium AD in Northern and Central Europe

Adam Cieśliński, Kopce kultury wielbarskiej z Mazowsza i Podlasia a tzw. typ rostołcki – próba nowego spojrzenia na związki cmentarzysk kurhanowych z północnej i wschodniej Polski 45
Wielbark Culture Mounds in Mazowsze and Podlasie and the Rostołty Type – a New Look at the Relationship of Barrow Cemeteries of Northern and Eastern Poland

MISCELLANEA

Jacek Andrzejowski, Zapomniane złoto – nieznane cmentarzysko kultury przeworskiej z Plebanki na Kujawach 95
Forgotten Gold – an Unknown Cemetery of Przeworsk Culture from Plebanka in the Kujawy Region

Ilya R. Akhmedov, Vlasta E. Rodinkova, Irina A. Saprykina, The 'Belt' from Krasny Bor in the Collection of the State Historical Museum, Moscow 125
„Pas" z Krasnego Boru ze zbiorów Państwowego Muzeum Historycznego w Moskwie

Piotr Kaczanowski, Andrzej Przychodni, Uwagi o chronologii absolutnej początków młodszego okresu wpływów rzymskich w kulturze przeworskiej 135
Some Remarks about the Absolute Chronology of the Beginning of the Younger Roman Period

MATERIAŁY

Grzegorz Osipowicz, Michał Jankowski, Daniel Makowiecki, Piotr Weckwerth, Obozowiska mezolityczne ze stanowiska Ludowice 6, powiat wąbrzeski, siedlisko zachodnie 149
Mesolithic Camps at Ludowice 6, Wąbrzeźno County, Western Habitation

Magdalena Natuniewicz-Sekuła, Dagmara H. Werra, Materiały krzemienne z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Weklicach, stan. 7, pow. elbląski 197
Flint Artefacts from the Wielbark Culture Cemetery at Weklice, Site 7, Elbląg County

ODKRYCIA

Andrzej Pelisiak, Nowe znaleziska z neolitu i początków epoki brązu z polskich Bieszczadów Wysokich (rejon Wetliny-Moczarnego) 211
Recent Neolithic and Early Bronze Age Finds from the Polish Bieszczady Wysokie – the Region Wetlina-Moczarne

Łukasz Karczmarek, Siekierka brązowa z podniesionymi brzegami ze wschodniego Mazowsza 217
Bronze Flanged Axe from Eastern Mazowsze

Katarzyna Kowalska, Gajew, pow. kutnowski – nowe stanowisko kultury przeworskiej w dorzeczu Bzury 222
Gajew, Kutno County – a New Site of Przeworsk Culture Recorded in the Bzura Drainage Basin

Maria Kordowska, Niepublikowane materiały z Grodziska, pow. węgrowski, ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie 236
Unpublished Finds from Grodzisk, Węgrów County, from the Collections of the State Archaeological Museum in Warsaw

Tomasz Rakowski, Ślad cmentarzyska kultury przeworskiej w Chełstach nad Narwią 251
Traces of a Przeworsk Culture Cemetery at Chełsty on the Narew River

Katarzyna Watemborska-Rakowska, Pochówek rodzinny z cmentarzyska kultury przeworskiej w Czersku na Urzeczu 263
A Family Burial in a Przeworsk Culture Cemetery at Czersk in Urzecze

Konstantin N. Skvorcov, Zniszczony pochówek z zawieszką lunulowatą z Półwyspu Sambijskiego 277
A Destroyed Burial Containing a Lunula Pendant from Sambian Peninusula

Mirosław Rudnicki, Dwa znaleziska skandynawskich zapinek płytkowych z terenów północnej Polski 283
Two Scandinavian Plate Brooches from Northern Poland

WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS 291

Od Redakcji

Już po przekazaniu do druku LXV tomu „Wiadomości Archeologicznych” dotarła do nas wiadomość o śmierci Profesora Piotra Kaczanowskiego. Publikowany w tym tomie artykuł, którego jest współautorem, jest ostatnim tekstem, jaki wyszedł spod Jego pióra. Żegnamy nie tylko wybitnego archeologa, ale i wieloletniego przyjaciela Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

(*Wojciech Brzeziński*)

Dančeny. Mogil'nik Černâhovskoj kul'tury III–IV vv. n.è., Kišinev[*К хронологии могильника Данчены*, (w:) I. A. Рафалович, *Данчены. Могильник Черняховской культуры III–IV вв. н.э.*, Кишинев], s. 177–219 .

Tempelmann-Mączyńska, M.
1986 *Der Goldfund aus dem 5. Jahrhundert n. Chr. aus Granada-Albaicin und seine Beziehungen zu Mittel- und Osteuropa*, „Madrider Mitteilungen" 27, s. 375–388.

Tejral, J.
2003 *Zur Frage der germanisch-sarmatischen kulturellen Beziehungen an der Wende von älteren zur jüngeren Kaiserzeit*, [w:] C. von Carnap-Bornheim (red.), *Kontakt – Kooperation – Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus. Internationales Kolloquiums des Vorgeschichtlichen Seminars der Philipps-Universität Marburg, 12.-16. Februar 1998*, Schriften des Archäologischen Landesmuseums Ergänzungsreihe 1 = Veröffentlichungen des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg, Sonderband 13, Neumünster, s. 239–275.

Walenta, K.
2009 *Leśno i mikroregion w okresie rzymskim*, Chojnice.

Werner, J.
1980 *Der goldene Armring des Frankenkönigs Childerich und die germanischen Handgelenkringe der jüngeren Kaiserzeit,* „Frühmittelalterliche Studien" 14, s. 1–49.
1988 *Dančeny und Brangstrup. Untersuchungen zur Černjachov-Kultur zwischen Sereth und Dnestr und zu den „Reichtumszentren" auf Fünen*, BJahr. 188, s. 241–286.

Wołągiewicz, R.
1995 *Lubowidz. Ein birituelles Gräberfeld der Wielbark-Kultur aus der Zeit vom Ende des 1. Jhs. v.Chr. bis zum Anfang des 3. Jhs. n.Chr.*, Monumenta Archaeologica Barbarica I, Kraków.

Wójcik, T.
1982 *Pomorskie formy bransolet wężowatych z okresu rzymskiego*, MZP XXIV (1978), s. 35–113

A DESTROYED GRAVE WITH A LUNULA PENDANT FROM SAMBIAN PENINUSULA

SUMMARY

From the investigation of a cemetery in the locality Logvino in the northern area of the Sambian Peninusula (Fig. 1) made in 2012 and 2013 comes a gold lunula pendant, presumably an element of a grave inventory ('assemblage 1') from a destroyed female cremation burial (burials?). The pendant, decorated in a style characteristic for the *Leuna-Hassleben* horizon (Fig. 2), finds numerous analogies in finds from the territory of the Cherniakhiv Culture (Fig. 5). Except for the pendant, 'assemblage 1' consists of a silver buckle and silver rivet-bosses from a belt, a fragment of a silver finger-ring, a fragment of a silver shield-headed bracelet and a fragment of a silver brooch with a returned foot (Fig. 3 & 4). All of them date to phase C2 of the Roman Period; their style suggests exchange between the local community and the people of the Wielbark Culture in the Elbląg Heights.

tłum. A. Kinecka

https://doi.org/10.36154/wa.65.2014.15

Mirosław Rudnicki

DWA ZNALEZISKA SKANDYNAWSKICH ZAPINEK PŁYTKOWYCH Z TERENÓW PÓŁNOCNEJ POLSKI

Pierwsza z omawianych fibul odkryta została na wielokulturowej osadzie na stan. II w Tałtach, pow. mrągowski, położonej w północno-zachodniej części półwyspu nad Jeziorem Mikołajskim, na terenie wsi Stawek, około 1 km na południe od miasta Mikołajki (Ryc. 1). Stanowisko odkryto przypadkowo przed II wojną światową. W 1937 roku rektor Ostrowski z Mikołajek stwierdził występowanie nad brzegiem jeziora koło miejscowości Stawek palenisk i ceramiki, mogącej pochodzić z okresu wędrówek ludów (D. Bohnsack 1938, s. 61). Rozpoznanie i badania archeologiczne tej osady przeprowadzono jednak dopiero w 2011 roku. Objęły one łącznie 220 arów (A. Dymowski, M. Orzechowska, M. Rudnicki 2012, s. 216), co stawia to stanowisko w rzędzie największych badanych obiektów zachodniobałtyjskich.

W trakcie prowadzonych tu prac archeologicznych odkryto i przebadano łącznie 1246 obiektów związanych z funkcjonowaniem osady. Na podstawie wydobytych materiałów chronologię stanowiska określono na okres wpływów rzymskich

Ryc. 1. Tałty, pow. mrągowski. Lokalizacja osady na stan. II
Fig. 1. Tałty, Mrągowo County. Location of settlement at site II

(kultura bogaczewska) oraz okres wędrówek ludów (grupa olsztyńska), co daje nam przybliżony czas funkcjonowania osady

Ryc. 2. Zapinka z Tałt. Fot.: B. Kaczyński (a), A. Chilińska-Früboes i I. Szter (b, c)
Fig. 2. Brooch from Tałty. Photo: B. Kaczyński (a), A. Chilińska-Früboes & I. Szter (b, c)

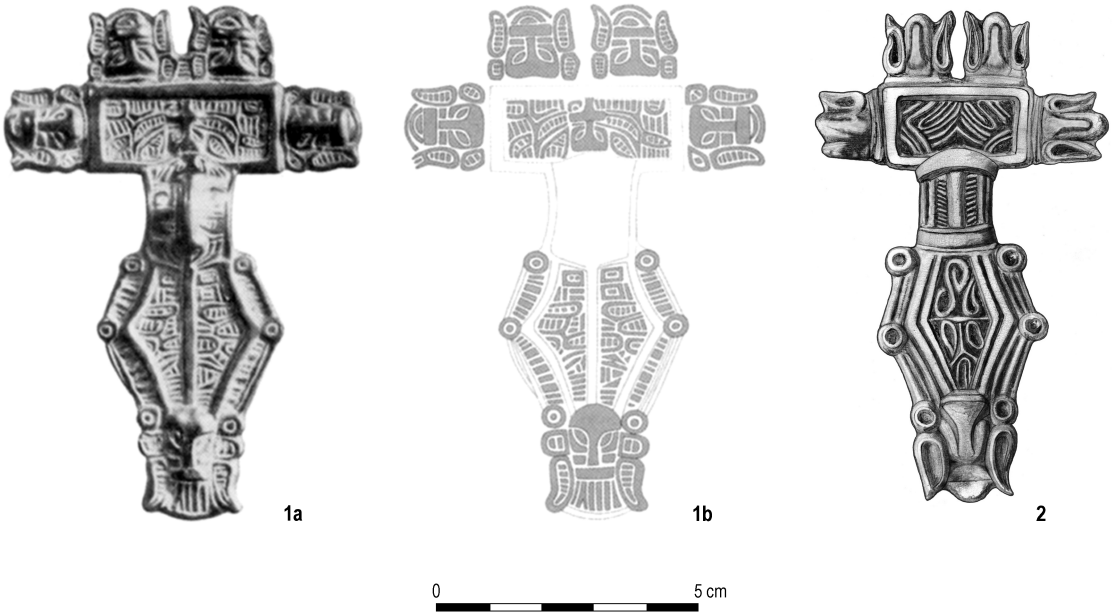

Ryc. 3. Fibule ze Stora Gairvide, Gotlandia (1a.b) i z Tałt (2)
Wg: V. Hilberg 2009 (1a.b). Rys.: M. Timošenko, K. Skvortsov i M. Rudnicki (2)
Fig. 3. Brooches from Stora Gairvide, Gotland (1a.b) and from Tałty (2).
After: V. Hilberg 2009 (1a.b). Drawing: M. Timošenko, K. Skvortsov & M. Rudnicki (2)

pomiędzy I a VII wiekiem po Chr.[1] (A. Dymowski, M. Orzechowska, M. Rudnicki 2012, s. 218).

W czasie prospekcji stanowiska przy użyciu wykrywacza metali odkryto luźno zapinkę płytkową, której niestety nie można przypisać do żadnego z obiektów odkrytych podczas późniejszych badań. Wykonana z brązu fibula pierwotnie zaopatrzona była w – obecnie niezachowaną – żelazną sprężynkę. Zapinka ma prostokątną główkę zdobioną czterema występami

[1] Na stanowisku zarejestrowano także ceramikę z dużym prawdopodobieństwem datowaną na wczesną epokę żelaza, należy dopuścić możliwość wcześniejszego funkcjonowania tej osady.

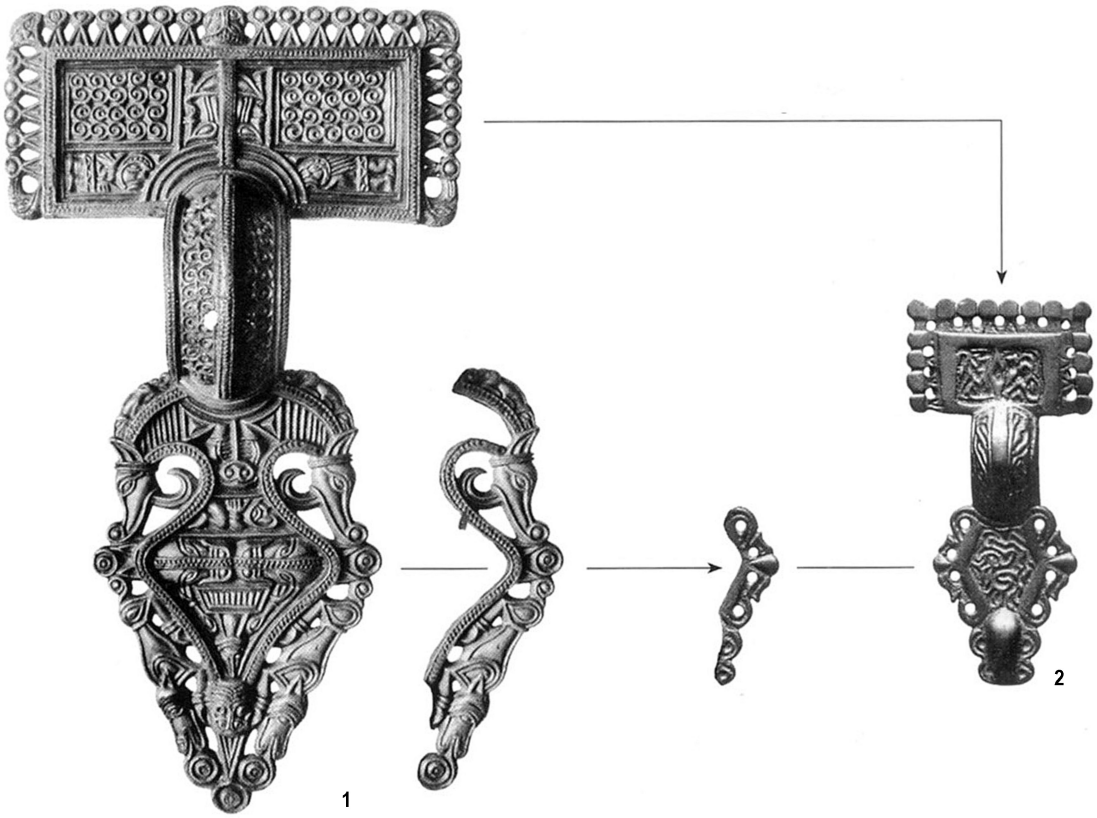

Ryc. 4. Naśladownictwa stylistyki zapinek skandynawskich w grupie olsztyńskiej, na przykładzie zapinek z Gummersmark na Zelandii (1) i z Tumian, grób 42 (2). Wg: V. Hilberg 2009

Fig. 4. Imitation of the Scandinavian brooches design in the Olsztyn Group, exemplified by brooches from Gummersmark, Zealand (1) and from Tumiany, grave 42 (2). After: V. Hilberg 2009

w kształcie stylizowanych główek zwierzęcych z plastyczną ornamentyką reliefową. Formę stylizowanej główki zwierzęcej, analogicznej jak na główce fibuli, ma również zakończenie nóżki. Zabytek ma 9,1 cm długości i 5,5 cm szerokości (Ryc. 2).

Najbliższą analogią dla tej zapinki jest brązowa pozłacana fibula odkryta luźno w Stora Gairvide na Gotlandii, datowana na pierwszą połowę VI wieku (J. Werner 1951, s. 60; V. Hilberg 2009, s. 192, ryc. 6.12), która charakteryzuje się jednak bardziej rozbudowanym zdobieniem oraz zdecydowanie staranniejszym wykonaniem (Ryc. 3:1a.b). Wyraźne podobieństwo oraz uproszczenie detali zdobniczych zapinki z Tałt (Ryc. 3:2) w stosunku do egzemplarza z Gotlandii nasuwa przypuszczenie, iż zapinka z Mazur może być jego naśladownictwem. W materiałach grupy olsztyńskiej często spotyka się fibule płytkowe, będące naśladownictwami egzemplarzy importowanych.

Zjawisko to dotyczy nie tylko zabytków o proweniencji skandynawskiej, ale również okazów pochodzenia frankijskiego czy „antyjskiego". Naśladownictwa charakteryzują się zwykle mniejszymi wymiarami, uproszczonym zdobieniem oraz wykorzystaniem brązu zamiast metali szlachetnych (H. Kühn 1956, s. 102; V. Hilberg 2003, s. 270–271; 2004, s. 305; 2009, s. 336). Wśród zapinek z terenu grupy olsztyńskiej licznie spotykane są egzemplarze o stylistyce wskazującej na ich skandynawską proweniencję. Fibule najbardziej zbliżone do zapinki z Tałt, cechujące się prostokątną główką i czterema palczastymi występami, odkryto w grobie 37 z Tumian, pow. olsztyński, i w grobie 109 z Babięt, pow. mrągowski (V. Hilberg 2009, s. 362, 374, tabl. 4.25, 6.46).

W literaturze pojawiały się sugestie, iż zapinki z terenu grupy olsztyńskiej, zdobione w charakterystyczny sposób (tzw. *masurgermanisch Stil*), mogły być eksportowane na obszary skandynawskie czy tereny merowińskiego kręgu kulturowego. Świadectwem tego zjawiska miałaby być między innymi fibula ze Stora Gairvide (G. Arwidsson 1950, s. 14–15; J. Werner 1951, s. 60). Najnowsze badania wskazują jednak, iż to właśnie złotnictwo skandynawskie wywarło znaczny wpływ na rzemiosło grupy olsztyńskiej, w tym na produkcję fibul płytkowych[2], doprowadzając do powstania specyficznego mazurskiego stylu zdobniczego, a niektóre zapinki płytkowe znalezione na terenie grupy olsztyńskiej mogą być wręcz skandynawskiej proweniencji (V. Hilberg 2009, s. 196). Najbardziej jaskrawym potwierdzeniem jest forma odlewnicza do produkcji zapinek

[2] Trzeba zwrócić uwagę, iż zapinki płytkowe występują w materiałach grupy olsztyńskiej dopiero w fazie E_2 (525–600), gdy grupa olsztyńska wchodzi w fazę rozkwitu (A. Bitner-Wróblewska 2007, s. 225–227). Bez wątpienia ich obecność jest świadectwem zaadaptowania wzorów zewnętrznych, być może pod wpływem obecności na Mazurach ludności obcego pochodzenia. Na terenie grupy olsztyńskiej nie ma wcześniejszych świadectw produkcji odlewanych fibul płytkowych, które w innych rejonach Europy pojawiają się już w pierwszej połowie V wieku.

Ryc. 5. B r z o s t o w o, pow. pilski. Miejsce odkrycia fibuli
Fig. 5. B r z o s t o w o, Piła County. Find-spot of the brooch

typu *Tumiany*, występujących głównie na obszarach bałtyjskich (A. Bitner-Wróblewska 2000, s. 188; 2001, s. 83–88; A. Bliujienė 2002, s. 152–153), odkryta na osiedlu w Helgö we wschodniej Szwecji (V. Hilberg 2009, s. 196). Ponadto fibulę tego typu, znalezioną w grobie 421 na cmentarzysku rzędowym w Altenerding w Bawarii, interpretuje się jako element wyposażenia kobiety najprawdopodobniej pochodzącej ze Skandynawii (A. Bitner-Wróblewska 2000, s. 189; S. Hakenbeck 2007, s. 93). Warto również zwrócić uwagę, iż w Helgö odkryto także formy odlewnicze do produkcji różnorodnych fibul płytkowych, których ornamentyka nawiązuje do zapinek znanych z terenu grupy olsztyńskiej (V. Hilberg 2009, s. 186, ryc. 6.6). Przy tym ornament na formach z Helgö jest uproszczoną postacią zdobień spotykanych zwykle na zapinkach znanych ze Skandynawii. Wydaje się więc, iż rzemieślnicy skandynawscy mogli produkować zarówno bogato zdobione fibule dla zamożniejszych odbiorców ze Skandynawii czy kręgu merowińskiego, jak i uproszczone, tańsze na rynek bałtyjski. Niewykluczone, iż wytwórcami tych zapinek byli wędrowni rzemieślnicy, którzy lokalnie zajmowali się zarówno ich produkcją, jak i dystrybucją. Z podobną sytuacją spotykamy się na obszarach germańskich (K. Høilund Nielsen 2009, s. 105–106). Możliwość działania germańskich rzemieślników na Mazurach w późnym okresie wędrówek ludów wiązano z funkcjonowaniem na tym obszarze szlaku handlowego (E. Petersen 1939, s. 213).

Zjawisko to może potwierdzać odkrycie srebrnej fibuli typu *Tumiany/Daumen-Dour*[3] na cmentarzysku rzędowym w Dour, w belgijskiej prowincji Hainaut (J. Werner 1951, s. 59–60). Fibule tego typu uważane były za typowe dla grupy olsztyńskiej w późnym okresie wędrówek ludów, występują one bowiem głównie na terenie Mazur, a nieliczne znaleziska spoza jej obszaru, jak wspomniana z Dour czy zapinki ze Skowarcza, pow. gdański, bądź Brodu Nowego, pow. suwalski, interpretuje się jako świadectwo kontaktów z tą jednostką kulturową (J. Werner 1951, s. 59–60; W. La Baume 1934, s. 157; A. Bitner-Wróblewska 2004, s. 39). Studia V. Hilberga (2009, s. 186–190) wykazały, iż pewne elementy stylistyczne zapinek tego typu wywodzą się z terenów skandynawskich. Zapinka z Dour charakteryzuje się większymi rozmiarami niż egzemplarze z obszaru grupy olsztyńskiej, i odpowiada wielkością okazom spotykanym na cmentarzyskach rzędowych, a także staranniejszym wykonaniem i znacznie większą dbałością o detale ornamentyki. Najprawdopodobniej została ona wykonana dla odbiorcy z kręgu merowińskiego. Skromniejsze egzemplarze tego typu, takie jak brązowa fibula z grobu 34 z Tumian (F. Jakobson 2009, s. 122, tabl. 21:a), trafiały na teren grupy olsztyńskiej, gdzie stawały się wzorcami dla miejscowych wytwórców, produkujących, głównie z brązu, ich uproszczone naśladownictwa. Najprawdopodobniej rzemieślnicy zachodniobałtyjscy nie znali techniki tzw. złocenia ogniowego, z użyciem związków rtęci, którą opanowali rzemieślnicy skandynawscy.

Interesującą grupę naśladownictw zapinek skandynawskich z terenu grupy olsztyńskiej stanowi zespół fibul zaklasyfikowanych przez H. Kühna (1981, s. 59, tabl. 301/85:9–13) do typu *München-Aubing*, występującego na obszarach merowińskiego kręgu kulturowego. Znajdują się wśród nich okazy z grobów 15a i 42 z Tumian, z grobu 510 z Kosewa, pow. mrągowski, a także z okolic Węgorzewa i z nieznanej miejscowości na terenie dawnych Prus Wschodnich. Stylistyka zdobienia tych zapinek stała się przedmiotem studiów V. Hilberga (2004, s. 305, ryc. 9; 2009, s. 182–186), który wykazał, iż najprawdopodobniej są one naśladownictwem bogato zdobionych fibul południowoskandynawskich, datowanych na młodszy okres wędrówek ludów, i zapewne zostały wyprodukowane na terenie Mazur; jako wzorzec wskazuje bogato zdobioną zapinkę z Gummersmark na Zelandii (Ryc. 4).

Podsumowując należy stwierdzić, iż zapinka z Tałt stanowi wyraźnie uproszczony wariant fibul stylistycznie związanych z warsztatami skandynawskimi. Na podstawie analogii ze Stora Gairvide można ją datować na okres około drugiej ćwierci VI wieku, co odpowiadałoby wcześniejszemu odcinkowi fazy E_2 (J. Kowalski 1991, s. 74; 2000, s. 222). Prawdopodobnie zapinka

[3] J. W e r n e r (1951, s. 61) użył bardzo rozbudowanej nazwy – *Fibelgruppe Dour-Daumen-Alt Kossewen-Scheufelsdorf-Schönwarling*. Uproszczony termin (*typ Tumiany-Dour*) wprowadził J. K o w a l s k i (1987).

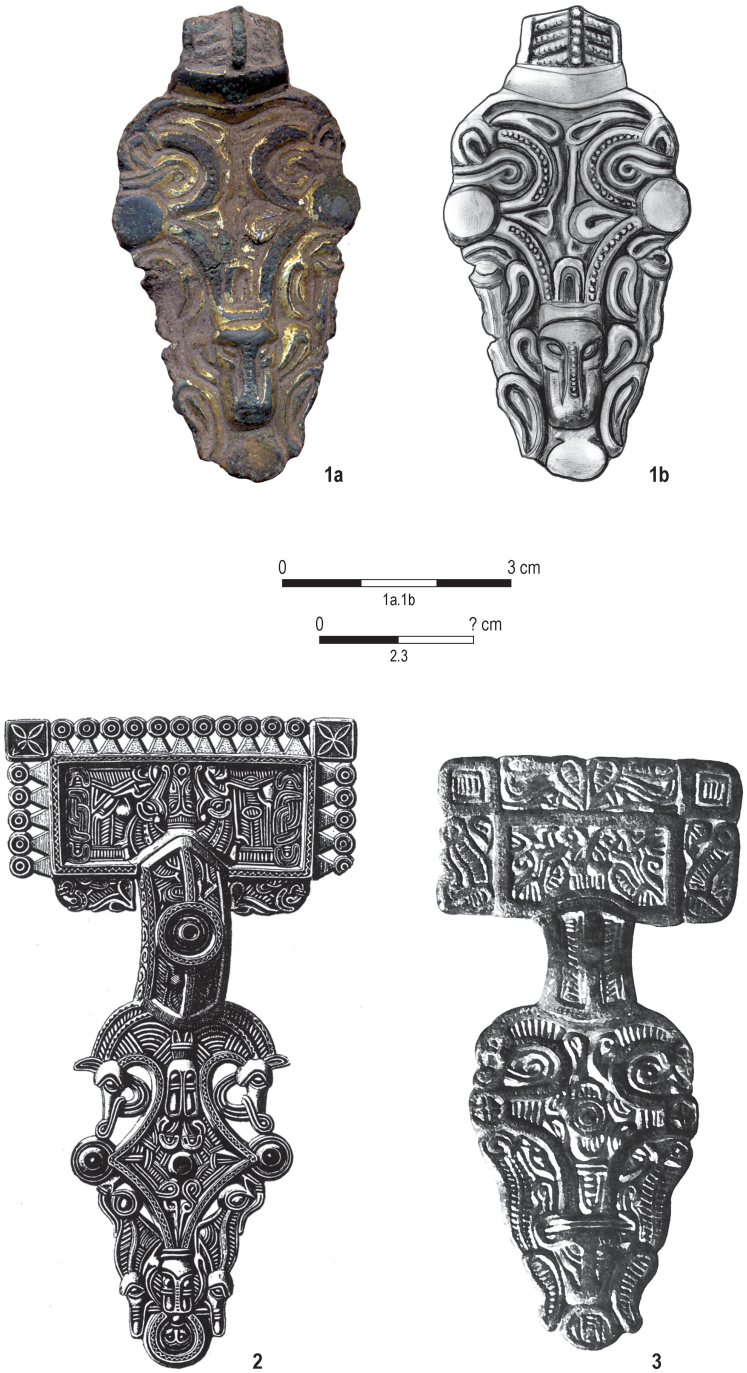

Ryc. 6. Fragment fibuli z Brzostowa (1a.b) oraz zapinki z Vedstrup, Zelandia (2) i Horkheim, Kr. Heilbronn (3). Fot. M. Rudnicki (1a). Rys.: M. Timošenko, K. Skvortsov i M. Rudnicki (1b). Wg: B. Salin 1904 (2), G. Haseloff 1981 (3)
Fig. 6. Brooch fragment from Brzostowo (1a.b), and brooches from Vedstrup, Zealand (2) and from Horkheim, Kr. Heilbronn (3). Photo: M. Rudnicki (1a). Drawing: M. Timošenko, K. Skvortsov & M. Rudnicki (1b). After: B. Salin 1904 (2), G. Haseloff 1981 (3)

ta została wykonana przez miejscowego, zachodniobałtyjskiego wytwórcę, zainspirowanego obcym wzorcem[4], nie można jednak całkowicie odrzucić hipotezy, iż fibulę zrobiono w warsztacie skandynawskim na potrzeby bałtyjskiego odbiorcy. Bez wątpienia zapinka z Tałt jest świadectwem kontaktów grupy olsztyńskiej z obszarami skandynawskimi. W okresie wędrówek ludów najsilniejsze związki łączyć miały Bałtów Zachodnich z mieszkańcami południowej Skandynawii, szczególnie Gotlandii i Olandii (A. Bitner-Wróblewska 2001, s. 123–125).

Drugą z przedstawianych zapinek odkryto przypadkowo na polu ornym w Brzostowie, pow. pilski, w północnej Wielkopolsce (Ryc. 5). Z fibuli tej (Ryc. 6:1a.b), wykonanej z brązu i pozłoconej, zachowała się tylko nóżka i niewielki fragment kabłąka. Zabytek zdobiony jest plastycznie w tzw. I stylu zwierzęcym (B. Salin 1904). Widocznymi elementami ornamentyki wykonanej w technice wycinania (*Kerbschnittverzierung*)[5] są schematycznie wyobrażenia dwóch sylwetek zwierzęcych, roz-

[4] Warto wspomnieć, iż na osadzie w Tałtach odkryto formy i tygielki odlewnicze.

[5] Fibula znajduje się obecnie w zbiorach Muzeum Okręgowego w Pile (inw. MOP 2014/12). Panu dr. Jarosławowi Roli dziękuję za zgodę na publikację tego zabytku.

mieszczonych symetrycznie po obu stronach nóżki, zakończonej plastycznym przedstawieniem łba smoczego. Zachowana długość zapinki wynosi 6,3 cm, szerokość 3,3 cm; wydaje się, że pierwotnie fibula mogła mierzyć około 10 cm.

Omawiany zabytek należy do grupy tzw. płytkowych zapinek reliefowych, w literaturze anglojęzycznej nazywanej *great square-headed brooches* (K. Høilund Nielsen 2009, s. 52). Stylistycznie odpowiada ona typowi A2 według T. Sjøvolda (1993, s. 33–39), przy czym reprezentuje ich wyraźnie uproszczony wariant. Fibule typu A2 występują głównie na obszarach południowoskandynawskich, z wyraźnym skupiskiem w południowo-zachodniej Norwegii (T. Sjøvold 1993, s. 31, ryc. 9). Nóżka z Brzostowa wpisuje się również w grupę zapinek zdobionych w pierwszym stylu zwierzęcym, w jego fazie B wydzielonej przez G. Haseloffa (1981, s. 180–196). Stan zachowania zabytku nie pozwala stwierdzić, czy na kabłąku pierwotnie znajdowała się kolista tarczka – jeśli tak, to zapinka odpowiadałaby typowi J tzw. zapinek z tarczką na kabłąku, czyli ich najwcześniejszemu wariantowi, określanemu jako *proto-disc-on-bow brooches* (V. S. Olsen 2006, s. 482–484, ryc. 1).

Ze względu na niekompletność zabytku trudno wskazać do niego ścisłe analogie[6]. Wydaje się, że mamy tu do czynienia z fibulą nawiązującą do bogato zdobionych zapinek odkrywanych głównie na terenie Danii, jak np. okazy z Vedstrup na Zelandii (Ryc. 6:2) czy Gummersmark na Zelandii, i datowanych na pierwszą połowę VI wieku. W diagramie rozwoju stylistyki południowoskandynawskich zapinek reliefowych wspomniane zapinki zajmują wczesną pozycję: egzemplarz z Gummersmark datowany jest na fazę 1., a okaz z Vedstrup na fazę 2. (K. Høilund Nielsen 2009, s. 57). Najwcześniejsze zapinki z tarczką na kabłąku, wśród których także znajduje się egzemplarz z Vedstrup, datowane są natomiast dopiero na schyłek VI wieku (V. S. Olsen 2006, s. 500). Wyraźnie zauważalne jest również podobieństwo fibuli z Brzostowa do zapinki z Horkheim, Kr. Heilbronn (Ryc. 6:4), datowanej na pierwszą połowę VI wieku (V. Hilberg 2009, s. 191–195), którą określa się niekiedy jako mazurską (*Eine masurgermanische Fibel*; G. Haseloff 1981, s. 531). Wydaje się, że znalezisko z Brzostowa należy traktować jako import z obszarów południowoskandynawskich, bądź naśladownictwo wyrobu skandynawskiego wykonane w merowińskim kręgu kulturowym. Na podstawie analogii, uwzględniając daleko posunięte uproszczenie ornamentyki w stosunku do południowoskandynawskich pierwowzorów, zabytek należy datować nie wcześniej niż na drugą ćwierć VI wieku. Stan zachowania uniemożliwia dokładną analizę stylistyczną, a tym samym precyzyjniejsze określenie metryki tej fibuli.

Po zaniku kultur okresu wpływów rzymskich obszary północnej Wielkopolski i Kujaw najprawdopodobniej opustoszały[7], choć można założyć istnienie tu rozproszonych grup ludzkich, związanych z wcześniejszym osadnictwem germańskim (K. Godłowski 1989, s. 43; M. Mączyńska 1999, s. 30, 32; 2006, s. 158). Zjawisko to mogą poświadczać pojedyncze znaleziska luźne datowane na pierwszą połowę VI wieku. Szczególnie wyraźnym świadectwem wpływów skandynawskich w VI wieku są znaleziska gotlandzkiej fibuli płytkowej z Biskupina, pow. żniński (J. Kostrzewski 1938, tabl. XLIX:5; W. Wróblewski, A. Bitner-Wróblewska 2004, s. 150–153), zapinki z Radziejowa, pow. *loco* (L. Gabałówna, A. Nowakowski 1964, s. 244), złotego naszyjnika z Radosiewa, pow. czarnkowsko-trzcianecki (*Radosiew, Kr. Czarnikau*; E. Petersen 1936, s. 58), a przede wszystkim skarb złotych przedmiotów z Wapna, pow. wągrowiecki (*Wapno, Kr. Wongrowitz*) zawierający m.in. złote pierścienie i złote brakteaty typu C (E. Petersen 1936, s. 58, ryc. 44; M. B. Mackeprang 1952, s. 47, 52). Znane są także zabytki innej proweniencji, takie jak fragment ostrogockiej zapinki typu *Bittenbrunn* z Dobrego, pow. radziejowski (d. pow. nieszawski; E. Petersen 1939, s. 74; V. Bierbrauer 1975, s. 96).

Obie opisywane zapinki, choć wiązane ze Skandynawią, są najprawdopodobniej śladem różnych procesów. Fibulę z Tałt można interpretować jako wynik oddziaływań południowo-wschodnioskandynawskich na grupę olsztyńską, rozwijającą się intensywnie w VI wieku. Fragment zapinki z Brzostowa to zapewne świadectwo przesuwania się grup ludzkich bliżej niezdefiniowanym szlakiem łączącym południową Skandynawię z obszarami położonymi na południe od łańcucha Karpat. Oba znaleziska mogą jednak potwierdzać aktywność ludności skandynawskiej na kontynencie w późnym okresie wędrówek ludów, mimo zaniku kultur germańskich okresu wpływów rzymskich w Europie Środkowej i przemian kulturowych na terenach zachodniobałtyjskich.

Dr Mirosław Rudnicki
Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego
ul. Uniwersytecka 3
90-137 Łódź
mirekrudnicki@wp.pl

BIBLIOGRAFIA

Arwidsson, G.
1950 *Folkvandringstidens praktspännen*, „Gotlandskt arkiv" 22, s. 14–15.

Bierbrauer, V.
1975 *Die ostgotischen Grab- und Schatzfunde in Italien*, Biblioteca degli Studi medievali 7, Spoleto.

Bitner-Wróblewska, A.
2000 *Between Curonia and Bavaria. Animal-head brooches*

[6] Do niedawna zapinki tego typu były zupełnie nieznane na terenie Polski. Poza egzemplarzem z Brzostowa, ostatnio główkę zbliżonej fibuli odkryto luźno w Radziejowie, pow. *loco*. Za informację o tym zabytku dziękuję dr. hab. Bartoszowi Kontnemu z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.

[7] Najdłużej funkcjonującą germańską jednostką kulturową okresu wpływów rzymskich na obszarze dzisiejszej Polski jest grupa dębczyńska, zajmująca obszary środkowego i wschodniego Pomorza. Jej zanik przypada na pierwsze dziesięciolecia VI wieku (H. Machajewski 1992a, s. 165). Mimo wyraźnych związków grupy dębczyńskiej ze Skandynawią (H. Machajewski 1992a, s. 164; 1992b, s. 75–91; 2006, s. 191–194), reliefowych zapinek z północnej Wielkopolski i Kujaw najprawdopodobniej nie można wiązać z ta grupą.

resulting from long-distance connections during migration period, „Archaeologia Baltica" 5, s. 181–197.
2001 *From Samland to Rogaland. East-West connections in the Baltic basin during the Early Migration Period*, Warszawa.
2004 *Suwalscy „pacyfiści". Wpływ Gotów na obrządek pogrzebowy mieszkańców Suwalszczyzny w okresie wędrówek ludów?*, [w:] P. Łuczkiewicz *et alii* (red.), *Europa Barbarica. Ćwierć wieku archeologii w Masłomęczu*, Monumenta Studia Gothica IV, Lublin, s. 33–42.
2007 *Zmierzch kultury bogaczewskiej i jej relacje z grupą olsztyńską*, [w:] A. Bitner-Wróblewska (red.), *Kultura bogaczewska w 20 lat później. Materiały z konferencji, Warszawa, 26–27 marca 2003*, Seminarium Bałtyjskie I, Warszawa, s. 219–237.

Bliujienė, A.
2002 *The Main Stylistic Features of the Baltic Crossbow Brooches in the Migration Period*, „Archaeologia Baltica" 5, s. 145–162.

Bohnsack, D.
1938 *Neue Bodenfunde (1.7–31.12.1937)*, „Altpreußen. Vierteljahresschrift für Vorgeschichte und Volkskunde" 3/2, s. 56–62.

Dymowski, A. Orzechowska, M., Rudnicki, M.
2012 *Eine frühbyzantinische Münze aus der multikulturellen Siedlung von Tałty, Fundstelle II in Masuren (Nordpolen)*, AAC XLVII, s. 215–233.

Gabałówna, L., Nowakowski, A.
1964 *Wczesnośredniowieczna osada na st. 5 w Radziejowie*, PMMAE 11, s. 233–296.

Godłowski, K.
1989 *Ziemie polskie w okresie wędrówek ludów. Problem pierwotnych siedzib Słowian*, Barbaricum 1, Warszawa, s. 12–63.

Hakenbeck, S.
2007 *Identitätsbildungsprozesse im Gräberfeld von Altenerding*, [w:] Ch. Grünewald, T. Capelle (red.), *Innere Strukturen von Siedlungen und Gräberfeldern als Spiegel gesellschaftlicher Wirklichkeit? Akten des 57. Internationalen Sachsensymposions vom 26. bis 30. August 2006 in Münster*, Veröffentlichungen der Altertumskommission für Westfalen 17, s. 89–97.

Haseloff, G.
1981 *Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit. Studien zu Salin's Stil I*, tom 1, Vorgeschichtliche Forschungen 17, Berlin-New York.

Hilberg, V.
2003 *Studien zu den Fernbeziehungen der völkerwanderungszeitlichen Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren*, „Archäologische Nachrichtenblatt" 8/3, s. 268–273.
2004 *Die westbaltischen Stämme und der überregionale Kulturaustausch in der Ostseeregion zur Merowingerzeit,* BMJ 51 (2003), s. 295–319.
2009 *Masurische Bügelfibeln. Studien zu den Fernbeziehungen der völkerwanderungszeitlichen Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren. Daumen und Kellaren, Band 2*, Schriften des Archäologischen Landesmuseums 9, Neumünster.

Høilund Nielsen, K.
2009 *The real thing or just wannabies. Scandinavian-style brooches in the fifth and sixth centuries*. [w:] D. Quast (red.), *Foreigners in Early Medieval Europe. Thirteen International Studies on Early Medieval Mobility*, Monographien des Römisch-Germanisches Zentralmuseum 78, Mainz, s. 51–111.

Jakobson, F.
2009 *Die Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren im Kreise Allenstein, Ostpreussen. Daumen und Kellaren, Band 1* (red. A. Bitner-Wróblewska *et alii*), Schriften des Archäologischen Landesmuseums 9, Neumünster.

Kostrzewski, J.
1938 *Ślady osadnictwa z okresu rzymskiego i wędrówek ludów na półwyspie biskupińskim*, [w:] *Gród prasłowiański w Biskupinie w powiecie żnińskim. II Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w latach 1936 i 1937 z uwzględnieniem wyników z lat 1934 i 1935*, Poznań, s. 65–68.

Kowalski, J.
1987 *Archeologiczne badania cmentarzyska w Chojnowie, gmina Tolkmicko*, „Rocznik Elbląski" X (1985), s. 227–229.
1991 *Z badań nad chronologią okresu wędrówek ludów na ziemiach zachodniobałtyjskich (faza E)*, [w:] *Archeologia bałtyjska. Materiały z konferencji, Olsztyn, 24–25 kwietnia 1988 roku*, Olsztyn, s. 67–85.
2000 *Chronologia grupy elbląskiej i olsztyńskiej kręgu zachodniobałtyjskiego (V–VII w.). Zarys problematyki*, [w:] *Materiały do archeologii dawnych ziem pruskich*, Barbaricum 6, Warszawa, s. 203–266.

Kühn, H.
1956 *Das Problem der Masurgermanischen Fibeln in Ostpreussen,* [w:] O. Kleemann (red.), *Documenta archaeologica Wolfgang La Baume dedicata*, Reinische Forschungen zur Vorgeschichte 5, Bonn, s. 79–108.
1981 *Die germanische Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit, III Teil: Mitteldeutschland,* Graz.

La Baume, W.
1934 *Urgeschichte der Ostgermanen*, Danzig.

Machajewski, H.
1992a *Z badań nad chronologią grupy dębczyńskiej w dorzeczu Parsęty*. Poznań

1992b *Skandynawskie elementy kulturowe na Pomorzu Zachodnim z okresu wędrówek ludów (2 połowa IV w. – początek VI w.)*, PArch. 40, s. 71–96.
2006 *Południowo-zachodnia strefa basenu Morza Bałtyckiego u schyłku starożytności*, [w:] P. Kaczanowski, M. Parczewski (red.), *Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji, Kraków, 19–21 listopada 2001*, Kraków, s. 181–202.

Mackeprang, M. B.
1952 *De nordiske guldbrakteater*, Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter II, Århus.

Mączyńska, M.
1999 *Schyłkowa faza kultury przeworskiej*, Kultura Przeworska IV, Lublin, s. 25–53.
2006 *Zanik kultury przeworskiej*, [w:] P. Kaczanowski, M. Parczewski (red.), *Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji, Kraków, 19–21 listopada 2001*, Kraków, s. 157–163.

Olsen, V. S.
2006 *The development of disc-on-bow brooches in England, Frisia and Scandinavia*, „Paleohistoria" 47/48 (2005/2006), s. 479–528.

Petersen, E.
1936 *Fragen der germanischen Besiedlung im Raume zwischen Oder und Weichsel in der Völkerwanderungszeit*, „Mannus" 28, s. 19–65.
1939 *Der ostelbische Raum als germanisches Kraftfeld im Lichte der Bodenfunde des 6–8. Jahrhunderts*, Leipzig.

Salin, B.
1904 *Die altgermanische Thierornamentik*, Stockholm.

Sjøfold, T.
1993 *The Scandinavian Relief Brooches of the Migration Period. An Attempt at a New Clasification*, Norske oldfunn XV, Oslo.

Werner, J.
1951 *Eine ostpreussische Bügelfibel aus dem Hennegau*, „Germania" 29, s. 58–62.

Wróblewski, W., Bitner-Wróblewska, A.
2004 *Znad Dniepru czy z Gotlandii. Kontrowersje wokół fibuli z Biskupina*, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Hereditatem cognoscere. Studia i szkice dedykowane Profesor Marii Miśkiewicz*, Warszawa, s. 145–156.

TWO SCANDINAVIAN BOW BROOCHES FROM NORTHERN POLAND

SUMMARY

The settlement in site II at Tałty, Mrągowo County, discovered by accident before World War II, lies about 1 km to the south of the town Mikołajki, on the shore of Lake Mikołajskie (Fig. 1). The site came under a rescue excavation in 2001. A metal detector survey of the site resulted in the discovery of a bronze bow brooch with a head and foot decorated with stylised representations of animal heads (Fig. 2, 3:1a.b). This brooch appears to be a simplified variant, or an imitation, of an ornate brooch found at Stora Gairvide on Gotland (Fig. 3:2). The brooch from Tałty would confirm evident Scandinavian influence exerted on the manufacture of bow brooches by the people of the Olsztyn Group during the Late Migration Period which are observed also in other brooches from Masuria (Fig. 4).

Another, fragmented brooch (Fig. 6:1a.b) was discovered by accident in northern Greater Poland at Brzostowo, Piła County (Fig. 5). It is likely to be a derivative of richly decorated relief brooches, forms that are mostly recorded in Denmark (Fig. 6:2.3).

Both brooches may be dated not earlier than to the second quarter of the 6th century. Despite sharing a link with Scandinavia they probably reflect different processes. The brooch from Tałty may be interpreted as a result of South-Eastern Scandinavian impact on the Olsztyn Group, which was developing vigorously during the 6th century. The brooch fragment from Brzostowo would document the movement of human groups down the route running from southern Scandinavia to the region lying south of the Carpathian range.

tłum. A. Kinecka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC – „Acta Archaeologica Carpathica", Kraków
AAHung. – „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapest
AFB – „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsichen Bodendenkmalpflege", Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber. – „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...", (później: „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr..." oraz „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr..."), Danzig
APolski – „Archeologia Polski", Warszawa
APS – „Archeologia Polski Środkowowschodniej", Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR – „Archeologické rozhledy", Praha
B.A.R. Int. Series – British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK – „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission", Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr. – „Bonner Jahbücher", Köln/Bonn
BMJ – „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern", Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...", Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB – Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP – „Fontes Archaeologici Posnanienses" (wcześniej: „Fontes Praehistorici"), Poznań
Inf.Arch. – „Informator Archeologiczny. Badania rok ...", Warszawa
InvArch. – „Inventaria Archaeologica, Pologne", Warszawa-Łódź
JmV – „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte", Halle/Saale
JRGZM – „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz", Mainz
KHKM – „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", Warszawa
KSIA – Kratkie soobŝeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA – Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch. – „Materiały Archeologiczne", Kraków
MS – „Materiały Starożytne", Warszawa
MSiW – „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", Warszawa
MSROA – „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego", Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)
MZP – „Materiały Zachodniopomorskie", Szczecin
PA – „Památky archeologické" (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné"), Praha
PArch. – „Przegląd Archeologiczny", Poznań
PMMAE – „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna", Łódź
PomAnt – „Pomorania Antiqua", Gdańsk
Prahistoria ziem polskich – *Prahistoria ziem polskich*, tom I: *Paleolit i mezolit* (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: *Neolit* (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: *Wczesna epoka brązu* (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: *Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego* (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: *Późny okres lateński i okres rzymski* (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia – „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia" (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde"), Königsberg.
PZ – „Praehistorische Zeitschrift", Berlin-New York
RArch. – „Recherches Archéologiques", Kraków
RB – „Rocznik Białostocki", Białystok
RO – „Rocznik Olsztyński", Olsztyn
RosArh. – „Rossijskaâ arheologiâ" (Российская археология), Moskva
SJahr. – „Saalburg Jahrbuch", Berlin-New York
SlA – „Slovenská archeológia", Bratislava
SovArh. – „Sovetskaâ arheologiâ" (Советская археология), Moskva
SprArch. – „Sprawozdania Archeologiczne", Kraków
SprPMA – „Sprawozdania P.M.A.", Warszawa
WA – „Wiadomości Archeologiczne", Warszawa
ZfE – „Zeitschrift für Ethnologie", Berlin
ZNUJ – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego", Kraków
ZOW – „Z otchłani wieków", Warszawa

Sprzedaż / Retail:
Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa

Sprzedaż wysyłkowa / Mail order:
tel./phone: +48 22 5044 872, +48 22 5044 873
e-mail: wydawnictwapma@pma.pl

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2014. Wydanie I. Nakład 300 egz.

Druk i oprawa: Drukarnia Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa